

Από το Ληστρικό Μυθιστόρημα στο πλιάτσικο της αυτογνωσίας

Σχετικά με το βιβλίο του Χ. Α. Δερμεντζόπουλου,
Το Ληστρικό Μυθιστόρημα στην Ελλάδα, εκδ. Πλέθρον

Δεν ξέρω αν ζούμε, πλέον, στο απόγειο του μεταμοντερνισμού ή στην απολύτως φανταστική θέσμιση της κοινωνίας. Πάντως ένα από τα δυο πρέπει να ισχύει όταν μια καθ' όλα έγκριτη εφημερίδα (*Ελευθεροτυπία*, 1.2.98) προτρέπει στην αναδιοργάνωση των ΔΕΚΟ όχι με βάση κάποιες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές ή άλλες αναλύσεις, αλλά με βάση ένα «γκάλοπ». Γκάλοπ στο οποίο η οσοδήποτε επιπόλαια διάγνωση μιας πλειοψηφίας ερωτωμένων γίνεται, αμέσως, έγκυρο τεκμήριο μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων.

Επειδή, πράγματι, οι καλά οργανωμένες δημοσκοπήσεις επαληθεύονται όταν σταθμίζουν προτιμήσεις πλειοψηφιών (σε καταναλωτικά προϊόντα, τηλεοπτικά προγράμματα ή σε εκλογικές αναμετρήσεις) αρχίζουν, τώρα, να προτιμώνται και ως σταθμιστές της αλήθειας, εν γένει!

Αυτή η φανερά άτοπη διολίσθηση των αρμοδιοτήτων ενός γκάλοπ διαθέτει, ωστόσο, μιαν εύλογη αφορμή: ότι ανάμεσα στα πραγματολογικά δεδομένα που αντιμετωπίζει ο καθ' ημέραν ανθρώπινος βίος επιφυλάτουν διαρκώς μύθοι, παραστάσεις, ιδεολογία. Τρόποι, δηλαδή, με τους οποίους διαμορφώνεται η σκέψη μας για τον κόσμο και, κατά συνέπεια, προσανατολίζεται και

η εντός αυτού δράση μας σωστή ή λάθος, εύστοχη ή άστοχη. (Αρα, εάν μια πλειοψηφούσα διάγνωση πείσει, εν προκειμένω, τους εργαζόμενους στις ΔΕΚΟ να δεχτούν μειώσεις των μισθών τους, οι ΔΕΚΟ μπορεί να ανακάμψουν έστω και αν το πρόβλημα δεν ήταν οι υψηλοί μισθοί των εργαζομένων σ' αυτές!).

Παρά ταύτα, προτού αρχίσουν να εξακοντίζονται άνθρωποι σε άλλους πλανήτες σύμφωνα με πλειοψηφούσες γνώμες για το ποια είναι η αποδοτικότερη μέθοδος διαστημικών πτήσεων (ή, έστω, προτού συνεχίσουν να οικοδομούνται μεταμοντέρνες αγορές σε αρχαιοπρεπές στυλ και ρωμαϊκά αμφιθέατρα, σύμφωνα με τις —χάρη στο Χόλυγουντ— επικρατέστερες γνώμες για το πώς ήταν οι αρχαίες αγορές και πώς τα αμφιθέατρα της Ρώμης) καλό θα ήταν να προωθηθούν εκείνες οι μελέτες που σταθμίζουν, προηγουμένως, το πώς καταφέρνουν ορισμένες γνώμες να επικρατούν στις πλειοψηφίες. Εκεί ακριβώς εξ άλλου, μεταξύ υποκειμενικών εκτιμήσεων και επίγνωσης ή άγνοιας του επιφυλάττοντος υποκειμενισμού, παίζεται το παιχνίδι της αυτογνωσίας.

Εκεί, θα πρόσθετα ακόμη, ορθώνεται και η όποια διεκδίκηση ανθρώπινης ελευθερίας. Διότι μόνο «γνωρίζοντας τον κόσμο

της ύλης και τον κόσμο της δικής του πραγματικότητας, δημιουργεί [ο άνθρωπος] τις προϋποθέσεις της ελευθερίας». (βλ. Ε. Μπιτσάκη, *Είναι και Γίνεσθαι*, σ. 262)

Το βιβλίο του Χρήστου Α. Δερμεντζόπουλου, *Το Ληστικό Μυθιστόρημα στην Ελλάδα, μύθοι-παραστάσεις-ιδεολογία*, σταθμίζει με υποδειγματική μεθοδικότητα το πώς διαπλάθεται και επικρατεί ευρύτερα μια εξιδανικευμένη γνώμη περί ληστών και των παρεμβάσεών τους για την άμεση επιβολή μιας ιδιότυπης, αλλά κι ευπρόσδεκτης, δικαιοδικής τάξης.

Ειδικότερα, το βιβλίο εστιάζεται στην Ελλάδα του τέλους του 19ου και των τριών πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Διακρίβώνει ταυτότητες συγγραφέων και προελεύσεις αναγνωστών, επίπεδα κυκλοφορίας και σχέσεις μεταξύ κοινωνικο-ιστορικών συνθηκών και των μυθιστορηματικών αναπλάσεών τους. Μέσα από προτιμήσεις, φαντασιακές ικανοποιήσεις ή αρέσκειες προσεγγίζει έτσι, έστω για μια παρωχημένη περίοδο κι ως προς μια περιορισμένη αφορμή, όχι την ευστοχία της αλήθειας αλλά κάτι ακόμη πιο σημαντικό: την αυτογνωσία της ανεκπλήρωτης επιθυμίας για την αποκατάστασή της.

Ο Χρήστος Δερμεντζόπουλος μελετά τα κείμενα του «ληστικού λαϊκού μυθιστορήματος» ως: «ιστορικά στοιχεία-τεκμήρια ενός ιδεολογικού σύμπαντος που αντιστοιχεί στη συγκυρία εμφάνισης και κυκλοφορίας των κειμένων αυτών και αφορά ειδικότερα μέρος από τις στάσεις και τις ιδεολογικές προσλήψεις των λαϊκών στρωμάτων απέναντι στο φαινόμενο της ληστείας». Έχει κάθε δικαίωμα να προχωρήσει πάνω σ' αυτή την υπόθεση μια που, ως γνωστόν, «οι λαϊκές πολιτισμικές εκδηλώσεις περιλαμβάνουν έναν ολόκληρο κόσμο μηνυμάτων και κωδίκων προς αποκρυπτογράφηση»

και είναι σε θέση να αποκαλύπτουν «όχι μόνο ορισμένους ιδιάζοντες τρόπους παρατήρησης και στοχασμού πάνω στη φύση, την ιστορία, την ετερότητα και την ταυτότητα» αλλά, επίσης, να πληροφορούν «για την ύπαρξη και τις ιδιαιτερότητες μιας σκέψης, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε αγροσυμβιωτική...» (πρβλ. Σ. Δαμιανάκου, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, σ. 23)

Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο κ. Δερμεντζόπουλος, ως «προς τη θεματολογία του το ληστικό μυθιστόρημα ... δεν έχει τη μορφή ενός καθαρού επινοήματος (fiction), όπως τα περισσότερα κείμενα του *λαϊκού μυθιστορήματος*, τόσο του ελληνικού όσο και του ξένου, αλλά υπάγεται στις αναγκαίες ενός συγκεκριμένου πραγματολογικού υλικού, πολλές φορές σύγχρονου των ιστοριών». Έτσι, ο κ. Δερμεντζόπουλος προβαίνει σε συστηματικές αναλύσεις των φάσεων της πλοκής αυτών των μυθιστορημάτων, σε σχηματικές απεικονίσεις των σχέσεων μεταξύ των δρώντων προσώπων, στην ανίχνευση των τυπικών χαρακτηριστικών του ληστή και στον εντοπισμό των ιδιότυπων ηθικών αξιών που επικρατούν στον κόσμο του.

Όσο για τον αναγνώστη του κ. Δερμεντζόπουλου, μπορεί να μην πληροφορείται επακριβώς την ιστορία του λήσταρχου Τσανάκα ή την ιστορία του αιμοχαρούς και πανούργου λήσταρχου Τζατζά, τα καθήκαστα της ληστείας της Πέτρας από τους Πετζαίους ή τα γνήσια αισθήματα του Δεληβοριά προς την πανώρια γυφτοπούλα, πληροφορείται όμως, με απόλυτη σημειολογική ευκρίνεια, κάτι πολύ πιο σημαντικό: το πώς διαμόρφωνε γνώμη και πώς φαντασίωνε περί όλων αυτών ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Επρόκειτο κυρίως, σύμφωνα με την έρευνα του κ. Δερμεντζόπουλου, για ένα

όχι λογοτεχνικά καλλιεργημένο, αγροτικό κοινό. Κοινό το οποίο διέθετε ακόμη, σχεδόν στον άμεσο ιστορικό και γεωγραφικό του περίγυρο, πρόσβαση στα πρότυπα των προσώπων και των γεγονότων από τα οποία εμπνέονταν οι αντίστοιχες αφηγήσεις. Προτιμούσε ωστόσο, αυτό το κοινό, τη μυθευμένη κι επεξεργασμένη από λόγιους (ως επί το πλείστον) συγγραφείς εκδοχή, αντί της άμεσης αλήθειας. Γνωρίζοντας ασφαλώς, έστω και χωρίς τη συγκεκριμένη διατύπωση, ότι: «η αίσθηση της ιστορίας δεν έχει σχέση με τη λογιστική των γεγονότων και την ερμηνεία τους αλλά με τον μόρσιμο απόηχό τους». Κι ακόμη ότι: «για τον συγγραφέα, που κατά κανέναν τρόπο δεν είναι καταγραφείς περιστατικών, το ενδιαφέρον βρίσκεται σ' αυτή τη διαφορά. Στις δυνατότητες εκμετάλλευσης αυτού του απόηχου, χρησιμοποιώντας τα ιστορικά περιστατικά ως πλαίσιο της δικής του ιστορίας...» (βλ. Θ. Βαλτινού, Πέρα από την πραγματικότητα, στο: *Ιστορική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία*, εκδ. Σχολής Μωραΐτη, σ. 335)

Για το κοινό, λοιπόν, αυτών των συγγραφέων, για το αναγνωστικό κοινό του «ληστρικού μυθιστορήματος» που τόσο διεξοδικά έχει μελετήσει ο Χ.Δερμεντζόπουλος, μαζί με την οσοδήποτε αφελή ικανοποίηση από ανδραγαθήματα παλικαριών του βουνού και του λόγγου, μαζί με την εύκολη συγκίνηση από την άμεση απονομή δικαιοσύνης βάσει ενός ηθικού κώδικα υπεράνω νομοτεχνικών λεπτομερειών και μαζί με το ενδιαφέρον για τα δείγματα ερωτικής αβρότητας διάφορων «μαύρων ανταρτών» προς «πεντάμορφες του Ολύμπου» ή «ψυχόκορες» της Ρούμελης, «αρχοντοπούλες» της Θεσσαλίας και «Γκιούλ Χανούμ» ανατολικότερων προελεύσεων, υπήρχε παράλληλα η επίγνωση της *υπονόμησης* που εμ-

βάλλει ο κάθε συγγραφέας στην ανάπλαση του αφηγησιακού υλικού του. Το κοινό εκείνο ήξερε την ασύμπτωτο μεταξύ μυθιστορηματικών εξιδανικεύσεων και αλήθειας των συμβάντων. Αυτή την ασύμπτωτο χαιρόταν, άλλωστε, διαβάζοντας.

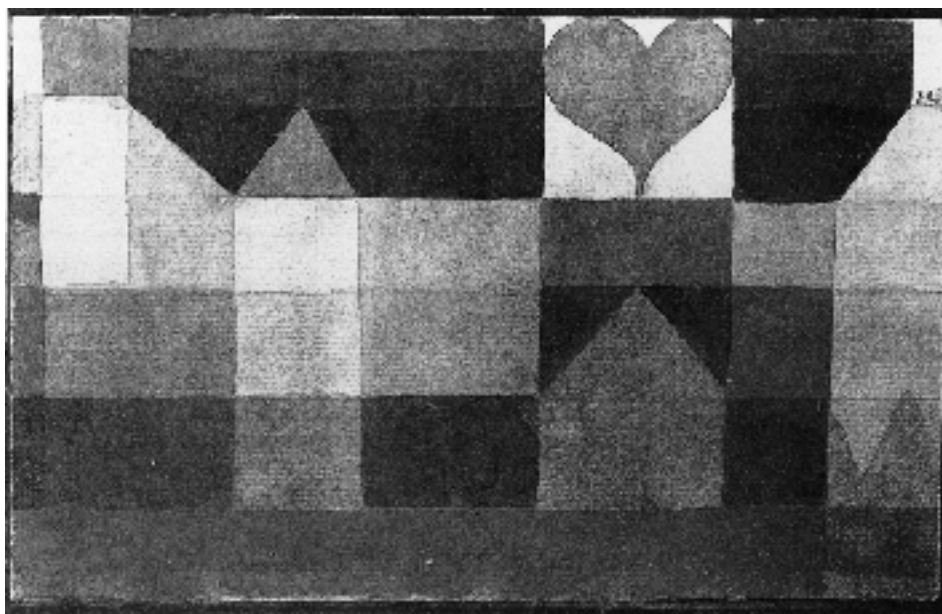
Μήπως το ίδιο μοντέλο δεν είναι που δόξασε, μερικές δεκαετίες αργότερα και μέσα σε άπειρες κινηματογραφικές επαναλήψεις, διάφορους απειθείς αστυνομικούς ή δικαιοφρονες γκάνγκστερ; Ήρωες, δηλαδή, οι οποίοι προβαίνουν στην ανομία εν ονόματι μιας αποτελεσματικότερης, εγκυρότερης ή δικαιότερης δικαιοσύνης! Από τον τιμωρό Ζορρό μέχρι το βρώμικο Χάρν και το μεταμελημένο υιό Κορλεόνη (για να δώσω τα πιο πρόσχειρα παραδείγματα) ένα πολυπληθές, αστικό, μεταπολεμικό κοινό επένδυσε τις συμπάθειές του σε ανάλογα μυθοποιημένες εκδοχές πραγματικών προσώπων. Γνωρίζοντας, πάντα, πως ούτε οι εξεγερμένοι νέοι της Λατινικής Αμερικής, ούτε οι πιο αδιάφθοροι αστυνομικοί των Η.Π.Α., ούτε οι ρομαντικοί γιοί κάποιων μαφιόζων μπορεί να δείχνουν τόσο ηρωική εμμονή στην εντιμότητα. Ωστόσο, η ίδια η επίγνωση της ασυμπτώτου μεταξύ ιδεωδών και αλήθειας σημάδευε μιαν απόσταση με την οποία είχε να αναμετρείται ο καθένας.

Είναι τώρα μόνο, στις πολύ τελευταίες δεκαετίες του αιώνα μας, που μια άκρατη τηλοψία πείθει για την αδιαμεσολάβητη παροχή της αλήθειας. Και, σαν να μπορεί ο τηλεοπτικός φακός να καταρρίπτει κάθε αφηγηματική αναπαραγωγή και κάθε μυθοπλασία, καταλύεται ταυτόχρονα η οποιαδήποτε επίγνωση υποκειμενικών προσλήψεων, προτιμήσεων και γνώμων. Ο κάθε τηλεθεατής πιστεύει πως έχει μπροστά του τη γυμνή πραγματικότητα (πως κατανοεί τι είναι ερωτικό πάθος από τις εκπομπές του κ. Μικρούτσικου, εποπτεύει τα πεδία του βί-

τσιου στο *Ερωτοδικείο*, ψηλαφεί τη φιλαλληλία στις έρευνες του κ. Χαρδαβέλα ή της κ. Νικολούλη) και, κατά συνέπεια, η γνώμη του είναι *ex cathedra* αντικειμενική. Κι αφού η συγκεκριμένη *cathedra* (η απέναντι στην οθόνη πολυθρόνα κάποιου σαλονιού, συνήθως) προσφέρεται μόνο για ονειροπολήσεις, εκείνο που πράγματι καταρρίπτεται, τελικά, είναι η αυτογνωσία του.

Γι' αυτό και αξίζει, σήμερα, να μελετήσουμε προσεκτικά πώς «το ληστρικό», και το λαϊκό εν γένει, μυθιστόρημα έτρεφε φαντασιώσεις φυγής ή και την ατολμία των πιο φυγόμαχων. Επειδή μια τηλεοπτική φαντασμαγορία πλιατσικολογεί καθημερινά την αυτογνωσία των πάντων.

Πέτρος Μαρτινίδης

«Ανάμνηση μιας περιπέτειας μια νύχτα του Νοέμβρη», 1922